

Viktorija Bilyk

Wschodnioeuropejski Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki, Łuck, Ukraina |
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк, Украина
ORCID: 0000-0002-1788-6704, e-mail: Bilyk.Viktorija@vnu.edu.ua

KLASZTORY BAZYLIANÓW PRAWOBRZEŻNEJ UKRAINY I ICH UDZIAŁ W POWSTANIU LISTOPADOWYM 1830 ROKU

Streszczenie

W artykule bazowano na materiałach archiwalnych, odzwierciedlono sieć klasztorów bazylianów Cerkwi grecko-unickiej na prawym brzegu Ukrainy po włączeniu regionu do Imperium Rosyjskiego. Rozważono główne akty ustawodawcze przyjęte przez władze rosyjskie w celu uregulowania działalności tych klasztorów. Stwierdzono, że władze dążyły do zniesienia zakonu bazylianów, stopniowo zamykając jego klasztory. Odzwierciedla się także udział bazylianów w Powstaniu Listopadowym 1830 roku. Podkreśla się, że powstanie to stało się katalizatorem procesu likwidacji klasztorów bazylianów. Po stłumieniu powstania, w 1832 roku oficjalnie zniesiono zakon bazylianów. W latach 1831–1834 15 z 25 klasztorów bazylianów na prawym brzegu Ukrainy zostało zamkniętych, a do końca lat 30. XIX wieku żaden nie pozostał w regionie.

Słowa kluczowe: prawobrzeżna Ukraina, Imperium Rosyjskie, cerkiew grekokatolicka, klasztory bazylianów, Powstanie Listopadowe

Abstract

BASILIAN MONASTERIES OF THE RIGHT BANK OF UKRAINE AND THEIR PARTICIPATION IN THE NOVEMBER UPRISING OF 1830

The article, based on archival materials, shows the network of Basilian monasteries of the Greco-Uniate Church on the Right Bank of Ukraine after the region became part of the Russian Empire. The main legislative acts adopted by the Russian authorities in order to regulate

the activities of these monasteries are considered. It was found that the authorities aimed to abolish the Basilian monastic order, gradually closing its monasteries. The participation of the Basilians in the Polish November Uprising of 1830 is also reflected. It is emphasized that this uprising became a catalyst for the liquidation of the Basilian monasteries. After the suppression of the uprising, in 1832 the Basilian Order was officially abolished. During 1831–1834, 15 of the 25 Basilian monasteries on the Right Bank of Ukraine were closed, and by the end of the 1830s, none remained in the region.

Keywords: Right-Bank Ukraine, Russian Empire, Greco-Uniate Church, Basilian monasteries, November Uprising

Wstęp

Po trzech rozbiorach Polski, w wyniku których nowe ziemie zostały przyłączone do Cesarstwa Rosyjskiego, władze carskie zmuszone były do skupienia dużej uwagi na polityce religijnej, gdyż funkcjonowanie na nowo wcielonych ziemiach, oprócz Cerkwi Prawosławnej również Kościoła Rzymskokatolickiego i grecko-unickiego, wymagało prawnego uregulowania relacji z różnymi wyznaniami¹. Rząd uważał za swoje podstawowe zadanie likwidację Kościoła grecko-unickiego, dlatego dużo uwagi zostało skupionej na klasztorach bazylianów, które były uznawane za główne wsparcie tego Kościoła. Już od końca XVIII wieku rozpoczęło się aktywne ich zamykanie. Katalizatorem tego procesu było Powstanie Listopadowe w 1830 roku.

1. Historia klasztorów bazylianów przed Powstaniem Listopadowym w 1830 roku

6 września 1795 roku cesarzowa Katarzyna II wydała dekret, zgodnie z którym klasztory bazylianów, które nie prowadziły szkół i szpitali, to znaczy nie były zaangażowane w działalność edukacyjną ani charytatywną, a zatem były „bezużyteczne” (zgodnie z definicją rządową), powinny zostać zamknięte, a mnisi powinni być z nich przeniesieni do innych klasztorów na terenie diecezji białoruskiej². W Petersburgu uważano, że klasztorów bazylianów jest nieproporcjonalnie dużo w stosunku do liczby kościołów, które w tym czasie były jeszcze w unii. Na ziemiach nowo zaanektowanych przeprowadzono

1 Оксана Карліна, Вікторія Білик, *Жива спільнота в імперському світі: Луцька греко-унійна єпархія кінця XVIII – першої третини XIX століть* (Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2018), 35–46.

2 Полное собрание законов Российской империи (dalej ПСЗ I), 1649–1825 гг. (w 45 т.), Т.: 1789–6 ноября 1796 г. (СПб: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830), 975 с. № 17384.

rewizję wszystkich klasztorów, wskazując liczbę należących do nich chłopów, całość majątku ruchomego i nieruchomego³.

Jednym z pierwszych klasztorów, które zostały przyłączone do prawosławia, był klasztor w Granowie w powiecie gajsińskim w guberni kijowskiej. W 1795 roku w Korcu na Wołyniu zlikwidowano klasztor sióstr bazylianek⁴, a świątynia została „rekonsekrowana na prawosławie”⁵.

Do końca 1796 roku na prawobrzeżnej Ukrainie zamknięto 10 klasztorów bazylianów: 3 w guberni wołyńskiej, 5 w podolskiej i 2 w kijowskiej; łącznie w klasztorach było 86 mnichów. Do 1798 roku prawosławnym przekazano 14 kościołów w klasztorach męskich bazylianów: w Łucku, Poddębcach, Białostoku, Puhynkach, Dubnie, Milczy, Strakłowie, Zimnem, Niskieniczach, Lubarze, Hoszczy w guberni wołyńskiej i Malejowcach w guberni podolskiej oraz dwie cerkwie przy klasztorach żeńskich w Dubnie (Podhorcach) i Połonnoje w guberni wołyńskiej⁶. Przed początkiem XIX wieku na prawobrzeżnej Ukrainie pozostało 28 męskich i 4 żeńskie klasztory bazyliańskie, z czego 14 pozostało bez świątyń.

Likwidacja klasztorów była przeprowadzana metodami, które wywoływały protesty bazylianów i zmuszały ich do składania skarg u gubernatora generalnego Timofieja Tutolmina i gubernatora V. Szeremietiewa. 5 maja 1795 roku metropolita Teodozy Rostocki skarżył się, że wielu mnichów zostało aresztowanych, a w niektórych klasztorach zabiera się im majątek, ażeby mnisi rezygnowali z unii. Na przykład w lipcu 1796 roku w klasztorze w Hoszczy w obwodzie ostrogskim unitom została odebrana cerkiew pw. św. Michała i przekazana prawosławnym, ale już w sierpniu bazylianie ją zamknęli i nie pozwolili księdzu prawosławnemu służyć w niej⁷.

17 maja 1804 roku wydano dekret *W sprawie wykonania przez Kolegium Rzymskokatolickie uchwały, które z klasztorów unickich powinny zostać zamknięte, a które mogą dalej działać*⁸. Ten dekret wymagał podania informacji o wszystkich klasztorach bazylianów na terenie Imperium Rosyjskiego w celu zamknięcia niektórych z nich. W informacji przekazanej przez Kolegium z 12 stycznia 1805 roku [15, s. 281–351] odnotowano, że wówczas w łuckiej grecko-unickiej diecezji funkcjonowały 32 klasztory bazylianów: w guberni wołyńskiej – 23 męskie i 4 żeńskie, w podolskiej – 2 męskie

3 Государственный архив Волинской области (Archiwum Państwowe Obwodu Wołyńskiego, dalej ГАВО), ф. 382, оп. 1, д. 13, л. 3 об.

4 Государственный архив Житомирской области (Archiwum Państwowe Obwodu Żytomierskiego, dalej ГАЖО), ф. 1, оп. 4, д. 385, 1.

5 ГАЖО, ф. 1, оп. 1, д. 530, 5–9.

6 Marian Radwan, „Bazylianie w zaborze rosyjskim w latach 1795–1839”, *Nasza Przeszłość* 93 (2000): 156–157; *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, red. Ludomir Bieńkowski, Jerzy Kłoczowski, Zygmunt Sułowski, Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce, t. 1 (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1972); Piotr Paweł Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1984); Piotr Paweł Gach, „Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w 1832 roku”, *Roczniki Humanistyczne* 28, 2 (1980): 191–213. ГАВО, ф. 382, оп. 2, д. 19, 35.

7 ГАЖО, ф. 1, оп. 1, д. 337, 2–7.

8 ПСЗ I. 1649–1825 гг. (в 45 т.), Т.28: 1804–1805 гг. № 21291.

i kijowskiej – 3 męskie klasztory; liczyły 246 mnichów; łączna ilość funduszy wyniosła 151463,9 rubli⁹.

Na podstawie tych informacji 11 klasztorów wybrano do zamknięcia, ponieważ nie prowadziły one działalności edukacyjnej ani charytatywnej w miejscowościach: Hoszcza, Drohobuż, Łuck, Białostok, Milcza, Zimno, Niskienicze, Poddębce, Wierchówka, Puhynki i żeński klasztor w Połonnojach (Гощанский, Дорогобужский, Луцкий, Белостоцкий, Мыльчанский, Зимновский, Низкиницкий, Поддубский, Верховский, Пугинский и женский Полонский). Inne klasztory uznano za takie, które nie miały wystarczającej ilości funduszy na utrzymanie szkół, dlatego poziom edukacji w nich, z wyjątkiem szkoły przy klasztorze w Poczajowie, jest niezadowalający. Zaplanowano więc gwałtowne zmniejszenie liczby klasztorów bazylianów¹⁰.

Mimo nacisków władz centralnych bazylianie starali się ocalić klasztory i ich majątek. O to samo zabiegał również łucki biskup grecko-unicki Stefan Lewiński, który w 1803 roku wystąpił z wnioskiem o powrót zakonnic do klasztoru w Korcu. W 1804 roku wysłał on list do synodu, w którym m.in. prosił o zwrot świętyń klasztorom w Łucku, Lubarze, Dubnie i kaplicy klasztorowi w Krzemieńcu. Prośby te ostatecznie nie zostały spełnione, ponieważ synod uważał, że zaszkodzi to prawosławiu¹¹. Takie odpowiedzi władz skłoniły bazylianów do bardziej radykalnych działań. Na przykład w 1813 roku opat klasztoru białostockiego, Snowidecki, nie tylko przekonał swoich parafian do powrotu do unii, ale także przejął cerkiew klasztorną „rekonsekrowaną na prawosławie”¹².

21 lipca 1810 roku senat nakazał Kolegium Rzymskokatolickiemu zabronić przechodzenia z jednego wyznania na drugie. Odnosząc się do tego zarządzenia, wydział grecko-unicki Kolegium zabronił bazylianom przyjmowania w swoje szeregi osób wyznających wiarę katolicką¹³. W rzeczywistości to rozporządzenie nie było wykonywane.

2 października 1810 roku wydano dekret cesarski *O zakonie bazylianów i szkołach od niego zależnych*¹⁴. Zgodnie z tym dekretem przy klasztorach bazylianów mogły funkcjonować tylko te szkoły, które dysponowały funduszami niezbędnymi do ich działalności i miały określoną liczbę uczniów. Na takich warunkach szkoły mogły pozostać tylko przy sześciu klasztorach w miejscowościach – Lubar, Owrucz i Włodzimierz Wołyński w guberni wołyńskiej, Kaniów i Humań w guberni kijowskiej oraz Bar-Semenki w guberni podolskiej. W przyszłości na ich podstawie planowano utworzenie szkół powiatowych. W tym samym roku minister edukacji obawiał się przekazania z innych klasztorów do klasztoru w Barze dodatkowych funduszy na utrzymanie

9 Российский государственный исторический архив (Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne, dalej РГИА), ф. 797, оп. 6, ч. 1, д. 22176, 281–351.

10 *Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно* (Вильно: Тип. А. Киркора, 1868), 304–308.

11 ГАВО, ф. 382, оп. 2, д. 59, 61–62.

12 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22349, 12.

13 ПСЗ I. 1649–1825 гг. (в 45 т.). Т. 25: 1798–1799 гг. № 22659.

14 ПСЗ I. 1649–1825 гг. (в 45 т.). Т. 31: 1810–1811 гг. № 24366.

szkoły¹⁵. Jednocześnie uważał, że szkoły przy klasztorach w Lubarze i Włodzimierzu Wołyńskim nie mają wystarczających źródeł finansowania¹⁶, a szkołę przy klasztorze w Owruczu w ogóle trzeba zamknąć¹⁷.

Rozwiązanie kwestii funkcjonowania klasztorów bazylianów zostało odłożone na pewien czas z powodu śmierci w 1814 roku metropolity Grzegorza Kochanowicza. Car wahał się, kogo mianować na to stanowisko. „Białe duchowieństwo” popierało arcybiskupa połockiego Iwana Krasowskiego, a bazylianie biskupa brzeskiego I. Bułhaka. Ostatecznie stolicę metropolitalną dopiero w 1817 roku objął I. Bułhak.

Chociaż bazylianie osiągnęli swój cel, nie uchroniło ich to przed naciskami ze strony władz. W latach 1813–1823 synod rozpatrywał sprawę przekazania na własność państwa majątku klasztorów w Dubnie (Podhorce), Milczy i Strakłowie¹⁸. Od 1815 roku toczyła się walka między prawosławnymi a bazylianami o kościół przy klasztorze w Dermaniu¹⁹. W 1816 roku fundusz i cały majątek klasztoru w Niskieniczach przeszły w ręce duchowieństwa prawosławnego²⁰. W następnym roku księża prawosławni zgłosili roszczenia do klasztoru w Hoszczy²¹. 21 listopada 1821 roku wydano dekret *W sprawie przekazania klasztoru w Dermaniu w guberni wołyńskiej, powiecie dubieńskim duchowieństwu grecko-rosyjskiemu wraz z całym majątkiem kościelnym i funduszami*²².

W kwietniu 1822 roku Aleksander I polecił Ministrowi Spraw Duchowych i Oświaty Publicznej rozpoczęcie redukcji klasztorów bazylianów, motywując to tworzeniem na ich podstawie seminariów diecezjalnych i polepszeniem warunków życiowych białego duchowieństwa grecko-unickiego²³. W klasztorach w Poczajowie i Mielcach miały zostać otwarte szkoły duchowne²⁴, a w klasztorze w Owruczu – seminarium²⁵. Ponadto od roku 1828 zakazano nauczania młodzieży grecko-unickiej w Wileńskim Rzymskokatolickim Seminarium Duchownym²⁶. Dwa lata później klasztory bazylianów nie miały prawa przeznaczać funduszy na utrzymanie tego seminarium²⁷, niemniej jednak pod koniec 1826 roku w łuckiej grecko-unickiej diecezji nadal funkcjonowało 26 klasztorów bazylianów, z których 22 to męskie, liczące 206 mnichów, i 3 żeńskie, liczące 14 mniszek²⁸.

9 października 1827 roku car po raz kolejny potwierdził dekret zakazujący przyjmowania do zakonów grecko-unickich osób z innych obrządków, w szczególności katolików

15 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22327, 22.

16 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22362, 2.

17 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22363, 2–3.

18 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 1, д. 22175, 123.

19 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22387, 106.

20 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22392, 1–2.

21 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22412, 1–3.

22 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22500, 1.

23 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22641, 1.

24 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22624, 30.

25 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22756, 1.

26 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22668, 1.

27 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22746, 1–20.

28 ГАЖО, ф. 1, оп. 1, д. 337, л. 106 об.

łacińskich, zwrócił również uwagę na potrzebę przekazania pomieszczeń niektórych klasztorów bazylianów pod otwarcie szkół i seminariów dla grecko-unickiej młodzieży pragnącej wstąpienia do stanu duchowego. Krok ten tłumaczono troską władz o zachowanie w Kościele grecko-unickim wschodniego obrządku w liturgii²⁹.

Na mocy tego dekretu minister spraw wewnętrznych Dmitrij Nikołajewicz Błudow nakazał rozpocząć sprzedaż majątku byłych bazyliańskich klasztorów. Aby sprawować nadzór nad majątkiem zamykanych klasztorów, tworzono specjalne komisje ekonomiczne. Kontrola nad beneficjami, które w 1828 roku należały do 15 klasztorów (barskiego, białostockiego, drohobużyckiego, dubieńskiego, hoszczańskigo, humańskiego, krzemienieckiego, łysiańskiego, łuckiego, milczańskiego, poddębrowskiego, puhyńskiego, tumińskiego, wierchowskiego i żydyczyńskiego), została powierzona żydyczyńskiej komisji ekonomicznej. Na jej czele stanął sufragan łucki Cyryl Sierotczyński, członkami byli księża Hieronim Baczyński i Stefan Terlecki³⁰. W 1838 roku wydano specjalne rozporządzenie synodu *O zwrocie przez dłużników kwot podlegających jurysdykcji żydyczyńskiej komisji i należących do wspólnego kapitału duchowieństwa grecko-unickiego*³¹.

Ponieważ w 1834 roku żydyczyńska komisja ekonomiczna otrzymała wszystkie fundusze łuckiej kapituły katedralnej, starała się też odzyskać odsetki, które jeszcze nie zostały wypłacone kapitule³². W styczniu 1837 roku, przy pomocy komisji żydyczyńskiej, dubieński sąd nakazał hrabiemu Chodkiewiczowi wypłacić bazylianom z Krzemieńca odsetki od sumy 18610 zł³³. W roku 1839 kontynuowano rozprawę sądową w sprawie zwrotu funduszy zamkniętego już klasztoru w Hoszczy przez właściciela ziemskiego Krajewskiego³⁴.

2. Historia klasztorów bazylianów po Powstaniu Listopadowym w 1830 roku

Powstanie Listopadowe w 1830 roku wywołało nową falę likwidacji klasztorów bazylianów. Bazylianie na Wołyniu znacząco poparli to powstanie.

Mnisi z lubarskiego klasztoru, Lityński i Sinicki wygłosili przemówienia popierające powstanie. Bracia z klasztoru poczajowskiego stanęli po stronie polskiego generała Józefa Dwernickiego, gdy rozpoczął ofensywę na zachodnim Wołyniu i wkroczył

29 *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, t. 2: 1701–1839 (СПб: Синодальная Тип., 1907), VIII, 530.

30 Marian Radwan, *Carat wobec Kościoła grekokatolickiego w zaborze rosyjskim. 1796–1839* (Roma–Lublin: Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 2001), 125–128.

31 РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23396, 1–67; Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie, dalej ЦГИАК України), ф. 442, оп. 134, д. 624, 11–15.

32 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22700, 14

33 Государственный архив Ровенской области (Archiwum Państwowe Obwodu Rowieńskiego, dalej ГАРО), ф. 370, оп. 3, д. 395, 6–6 об.

34 ЦГИАК України, ф. 442, оп. 138, д. 84, 1.

do Poczajowa³⁵. W styczniu 1831 roku wołyński i podolski tymczasowy gubernator wojskowy generał porucznik Jakow Potiomkin informował imperatora, że w swojej drukarni w Poczajowie bazylianie drukowali i rozpowszechniali wezwania do udziału w powstaniu, wzywali ludność do przyłączenia się do oddziału Józefa Dwernickiego, nazywając go wyzwolicielem (co stało się powodem zamknięcia drukarni). Już wiosną następcą generała Potiomkina generał adiutant Wasilij Lewaszow potwierdził, że klasztor w Poczajowie miał bezpośrednie kontakty z powstańcami. W notatce dla Mikołaja I napisał, że gdy 10 kwietnia 1831 roku Józef Dwernicki ze swoim oddziałem wszedł do Poczajowa, został uroczystie powitany przez mnichów klasztoru i miejscową ludność. Mnisi odprawili liturgię w intencji pomyślnego ukończenia misji powstańczej³⁶. Wraz z wycofaniem się Józefa Dwernickiego z Wołynia niektórzy mnisi opuścili klasztor i dołączyli do jego oddziału³⁷.

Z powodu okazania wsparcia powstaniu aresztowano 60 mnichów z poczajowskiego klasztoru. Oskarżano ich o drukowanie przemówień dla powstańców, przeprowadzanie tajnych nabożeństw w intencji zabitych Polaków, agitowanie wśród miejscowej ludności. Dziesięciu najbardziej aktywnych mnichów wraz z opatem Skiwskim zostało wysłanych do twierdzy kijowskiej³⁸.

Na podstawie materiałów zebranych przez specjalną komisję ds. konfiskaty mienia uczestników powstania listopadowego rozpoczęto przygotowania do zamknięcia klasztoru w Poczajowie. Odpowiednie rozporządzenie wydano 3 maja 1831 roku³⁹. Dokonano opisu całego klasztorowego majątku ruchomego i nieruchomego, finansów, dokumentów i aktów.

9 października 1831 roku bazylianie z Poczajowa zostali poinformowani o przekazaniu klasztoru Cerkwi prawosławnej⁴⁰. Następnego dnia cerkiew klasztorna została „konsekrowana na prawosławie”, a 11 października odprawiono tu liturgię i nieszpory według obrządku Cerkwi prawosławnej. Do 15 listopada 30 mnichów zostało eksmitowanych z tego klasztoru do klasztorów: barskiego – 7, zahorowskiego – 5, krzemienieckiego – 6, włodzimierskiego – 3, lubarskiego – 7 i białostockiego – 2. Nieco później jeszcze 34 mnichów zostało przeniesionych do innych klasztorów⁴¹. W klasztorze pozostali tylko Innocenty Morozowski, który znał się dobrze na malowaniu i odnawiał ikony, i nowicjusz Teofan Kulik, jedyny, który zgodził się przejść na prawosławie. Drukarnia

35 ЦГИАК Украины, ф. 442, оп. 782, д. 239, 3–10 об.

36 „Липский Ип. Польский мятеж 1831 г. По документам Волинской духовной консистории” *Волин. епарх. ведом* 8 (1884): 280.

37 ЦГИАК Украины, ф. 467, оп. 1, д. 61, 12.

38 В. Лось, *Василіанські монастирі як основна опора унії на Волині (кінець XVIII – перша третина XIX ст.)*, Т. 31 (Велика Волинь: наук. зб., Житомир, 2004), 244.

39 ЦГИАК Украины, ф. 467, оп. 1, д. 61, л. 2 об.

40 В. Бочковська, *Поведінка духовенства та підданих Почаївської лаври в контексті переходу монастиря з унії в православ'я 1831 року. Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі: історичний досвід та аналіз тенденцій: зб. наук. пр. за результатами міжнар.* (наук. конф К., 2007), 144.

41 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 23126, 1.

została przeniesiona do Połocka, a cały majątek klasztorny i grunty otrzymała Cerkiew prawosławna⁴².

W ciągu 1832 roku na wniosek prawosławnego biskupa wołyńskiego Innocenta toczyły się rozprawy sądowe w sprawie zwrotu przez właścicieli ziemskich z powiatów krzemienieckiego, dubieńskiego i zasławskiego odsetek należących do klasztoru w Poczaiewie (o łącznej wartości 166 474 złotych i 16 200 tys. rubli w srebrze), a które w latach 1826–1831 nie były mu wypłacane⁴³.

Po zamknięciu klasztor w Poczaiewie przez pewien czas pozostawał pusty. Wołyński biskup prawosławny Innocenty w liście do gubernatora z 1832 roku pisał, że klasztor jest pusty, przyjeżdżają do niego mnisi bazylianie, żeby wywozić majątek klasztorny, a chłopci wyznaczeni do pilnowania budynków klasztornych nie stawiają im żadnego oporu, ponieważ są ulegli wobec nich, bo przecież oni chodzą do klasztoru w Krzemieńcu na liturgię i grecko-unickie nabożeństwa⁴⁴. Biskup poprosił gubernatora o militarną ochronę klasztoru, gdyż uważał za możliwy powrót do Poczaiewa uczestników polskiego powstania, jak również z uwagi na to, że dotarły do niego pogłoski o strzelaniu w okolicznym lesie (obawy nie były uzasadnione) i o planach bazylianów po wykradzeniu z klasztoru cudownego obrazu Matki Bożej⁴⁵. Do Poczaiewa wysłano ochronę wojskową, a także specjalnego funkcjonariusza państwowego Czulkowa, który otrzymał za zadanie zbadanie tych plotek. Wojskowi strzegli klasztoru do wiosny 1834 roku, ale biskup Innocenty zwrócił się do gubernatora generalnego z prośbą o stałą ochronę wojskową klasztoru, gdyż w Galicji, według jego słów, „utworzyły się bandy Polaków spośród żebraków i byłych buntowników”, które miały wtargnąć na terytorium Imperium Rosyjskiego. Prośba ta została spełniona i do Poczaiewa została wysłana grupa z Odeckiego Pułku Jęgrów⁴⁶.

Przekazanie klasztoru bazylianów w Poczaiewie Cerkwi prawosławnej przyczyniło się do gwałtownego wzrostu liczby prawosławnych w mieście. Jeśli w listopadzie 1831 roku prawosławnych było tylko 29 osób, to rok później było już 169, a jeszcze później na prawosławie przeszło 237 unitów i 10 katolików. Kaplica cmentarna zamieniła się dla nich w cerkiew parafialną⁴⁷. Zakonnicy z klasztoru w Owruczu brali również udział w powstaniu listopadowym, co stało się przyczyną zamknięcia klasztoru i konfiskaty jego majątku⁴⁸.

Jeszcze 17 maja 1831 roku tymczasowy gubernator wojskowy Podola i Wołynia generał adiutant W. Lewaszow informował imperatora, że marszałek powiatu owruckiego Wilhelm Hołowiński po zebraniu oddziału powstańców przybył do Owrucza i osiadł

42 Radwan, *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim. 1796–1839*, 213–214.

43 ЦГИАК Украины, ф. 442, оп. 134, д. 668, 3–22.

44 ЦГИАК Украины, ф. 442, оп. 782, д. 281, 1–1 об.

45 ЦГИАК Украины, ф. 442, оп. 782, д. 281, 29–49.

46 ЦГИАК Украины, ф. 442, оп. 782, д. 281, 202–228.

47 ЦГИАК Украины, ф. 442, оп. 782, д. 281, 153.

48 Стахій Стеблецький, *Переслідування української та білоруської католицької церкви російськими царями* (Мюнхен: Укр. католиц. вид-во, 1954), 10–11.

w miejscowym klasztorze bazylianów, gdzie rzekomo otrzymał sześć niewielkich starych armat i 6 000 rubli⁴⁹. Już 22 maja Penzeński Pułk Piechoty wypędził powstańców, zrabował okolicznych mieszkańców i klasztor. Jeden z mnichów, Antoni Strzelbicki, pozostał ranny w swojej celi, w której się ukrywał, ale później aresztowano go wraz z 8 innymi mnichami. Wszyscy zostali oskarżeni o udział w powstaniu. W trakcie dochodzenia ustalono, że najbardziej aktywni byli M. Didkowski oraz I. Sirociński. Pierwszy wysłał do oddziału powstańczego 150 uzbrojonych okolicznych mieszkańców i 10 koni, drugi cały czas znajdował się wśród powstańców. Sąd postanowił pozbawić obydwu mnichów stanu duchownego i wysłać ich na Syberię. A. Klimaszewski żałował i został zwolniony z aresztu, A. Strzelbicki pozostał w klasztorze z powodu kontuzji, natomiast pięciu mnichów znalazło się pod nadzorem miejscowej policji⁵⁰.

Dekret o zamknięciu klasztoru w Owruczu datowany jest na 15 sierpnia 1831 roku⁵¹. Mnisi, którzy w tym czasie pozostawali jeszcze w klasztorze, zostali przeniesieni do innych bazylikańskich klasztorów, kościół klasztorny został „konsekrowany na prawosławie”, a wszystkie ziemie stały się własnością państwową⁵². Część dochodów klasztoru w Owruczu przeznaczono na utrzymanie grecko-unickiego seminarium duchownego i budowę cerkwi prawosławnej we wsi Stare Szepielice, która do niedawna należała do tego klasztoru⁵³.

Zamknięcie klasztorów w Poczajowie i Owruczu stało się początkiem kampanii na rzecz ostatecznej likwidacji bazylikańskich klasztorów. W 1832 roku wydano rozporządzenie o zamknięciu klasztorów żeńskich w miejscowościach Kaniów⁵⁴ i Dubno (Podhorce)⁵⁵. W marcu 1833 roku minister spraw wewnętrznych D. Błudow raportował cesarzowi o konieczności zamknięcia „zbędnych” klasztorów bazylikańskich. Grecko-Unickie Kolegium Duchowne zgodziło się zamknąć małe i biedne klasztory, aby nie było komplikacji związanych z przeniesieniem mnichów z tych klasztorów i przekazywaniem ich funduszy na inne cele⁵⁶. 18 kwietnia 1833 roku ukazał się dokument o zamknięciu w Imperium Rosyjskim 15 klasztorów bazylianów, z których 9 znajdowało się na Prawobrzeżu: dubieński (podhorceński), milczański, poddębcowski, hoszczański, wierchowski, łucki, białostocki, puhyński i tumiński⁵⁷.

2 czerwca 1833 roku Departament ds. Wyznań Zagranicznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych podjął decyzję o przekształceniu klasztoru poddębcowskiego w powiecie łuckim i klasztoru wierchowskiego w Kowlu w kościoły parafialne ze względu na

49 Janusz Wojtasik, „Wołyń w powstaniach narodowych 1794–1864”, *Niepodległość i pamięć: Czasopismo muzealno-historyczne* 15/1, 27 (2008): 61.

50 ЦГИАК Украины, ф. 442, оп. 782, д. 239, 32–35.

51 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22806, 2.

52 Radwan, *Carat wobec Kościoła grekokatolickiego w zaborze rosyjskim 1796–1839*, 215–216.

53 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22809 б, 13.

54 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22849, 50.

55 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22856, 20.

56 Marian Radwan, *Kościół grekokatolicki w zaborze rosyjskim około 1803 roku* (Lublin: IESW, 2003), 11.

57 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22887, 2–4 об.

dużą liczbę parafian unickich uczęszczających tam. Majątek i budynki klasztoru tumińskiego zostały przekazane parafii prawosławnej: milczański i dubieński (podhorceński) w powiecie dubieńskim, hoszczański w ostrogskim, białostocki i łucki w łuckim, puhyński w powiecie kowelskim wraz ze wszystkimi funduszami ruchomymi i nieruchomymi, budynkami klasztorowymi i gospodarczymi przechodziły na użytek miejscowego duchowieństwa prawosławnego⁵⁸.

W 1833 roku przy klasztorze w Mielcach w powiecie kowelskim otwarto powiatową szkołę duchowną⁵⁹ dla 28 uczniów spośród dzieci duchowieństwa unickiego⁶⁰. W tym samym roku miejscowy kościół parafialny otrzymał budynki żeńskiego klasztoru w Dubnie (Podhorce), w którym od 1832 roku nie było ani jednej zakonnicy⁶¹. W 1834 roku cały dwukondygnacyjny budynek nieczynnego łuckiego klasztoru został zajęty przez szpital miejski⁶². 19 stycznia 1834 roku wydano rozporządzenie zamknięcia klasztorów humańskiego i łysiańskiego, znajdujących się odpowiednio w powiatach humańskim i zwynogródzkim w guberni kijowskiej⁶³. Tak więc w latach 1831–1834 w trzech guberniach prawobrzeżnych zamknięto 14 klasztorów.

Likwidację bazylikańskich klasztorów wznowiono po trzech latach. 15 października 1837 roku wydano dekret o zamknięciu barskiego klasztoru⁶⁴. Opis i przekazanie majątku klasztorowego w ręce Cerkwi prawosławnej rozpoczęto 1 grudnia 1837 roku, kiedy przybył tam ihumen lubarskiego klasztoru Józef Ordanowicz⁶⁵.

Kwestia zamknięcia klasztorów w Krzemieńcu, Lubarze i Tryhorach pozostawała w tym czasie nierozwiązana⁶⁶, ponieważ dwa pierwsze miały liczne parafie, a trzeci składał się z ponad 20 mnichów przeniesionych tu z innych, już zamkniętych klasztorów⁶⁷. 16 listopada 1837 roku synod wydał dekret ogłaszający przedłużenie funkcjonowania tych trzech klasztorów. Jednak już po dwóch latach klasztor w Krzemieńcu został zamknięty. Zakonnicy zostali przeniesieni do innych klasztorów, budynki klasztorne zostały przekazane proboszczowi Kramanowskiemu, kościół został „konsekrowany na prawosławie”, a bibliotekę przekazano seminarium wołyńskiemu⁶⁸. Klasztory w Lubarze i Tryhorach nadal funkcjonowały jako rezydencja niepokornych mnichów z innych zamkniętych klasztorów⁶⁹.

58 ЦДГИАК Украины, ф. 442, оп. 65, д. 367, 1–1 об.

59 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22875, 1–13.

60 ЦДГИАК Украины, ф. 442, оп. 65, спр. 69, 1.

61 РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23552, 1–9.

62 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22950, 1–8.

63 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22926. 1–2.

64 Государственный архив Хмельницько области, ф. 315, оп. 1, д. 238, 37.

65 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22944, 1–39 об., 77 об.

66 РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22944, 38.

67 ГАЖО, ф. 1, оп. 8, д. 1244, 1 об.

68 РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23396, 1–9.

69 РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23552, 19.

Zakończenie

Po wejściu prawobrzeżnej Ukrainy do Imperium Rosyjskiego zakon bazylianów, który w tym czasie odgrywał dominującą rolę w Kościele grecko-unickim, znalazł się pod ścisłym nadzorem władz rosyjskich, które zwracały szczególną uwagę na bazylikańskie klasztory. Właśnie one były uznawane przez władze rosyjskie za podstawę Kościoła grecko-unickiego i źródło polonizacji miejscowej ludności. Zamykanie tych klasztorów rozpoczęło się już pod koniec XVIII wieku i miało kilka etapów. W latach 1793–1798 na prawobrzeżnej Ukrainie zamknięto 10 klasztorów, a w 14 klasztorach przekazano kościoły w ręce Cerkwi prawosławnej; w latach 1804–1810 uchwalano dekryty, zgodnie z którymi funkcjonowanie klasztorów uzależniano od ich działalności wychowawczej i charytatywnej. W latach 20. XIX wieku rząd przeprowadził kolejną redukcję liczby klasztorów polegającą na tworzeniu w nich seminariów duchownych. Przyczyną ostatecznej likwidacji zakonu bazylianów w zachodnich guberniach Imperium Rosyjskiego stało się Powstanie Listopadowe w 1830 roku. Pod koniec lat 30. XIX wieku zostały zamknięte wszystkie klasztory bazylianów na Prawobrzeżu.

Bibliografia

- Государственный архив Волынской области (Archiwum Państwowe Obwodu Wołyńskiego), ф. 382, оп. 1, д. 13.
- Государственный архив Волынской области, ф. 382, оп. 2, д. 19, 59.
- Государственный архив Житомирской области (Archiwum Państwowe Obwodu Żytomierskiego), оп. 1, д. 337, 530.
- Государственный архив Житомирской области, ф. 1, оп. 4, д. 385.
- Государственный архив Житомирской области, ф. 1, оп. 8, д. 1244.
- Государственный архив Ровенской области, ф. 370, оп. 3, д. 395.
- Государственный архив Хмельницкой области, ф. 315, оп. 1, д. 238.
- Центральный государственный исторический архив Украины (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie), г. Киев, ф. 442, оп. 65, д. 69, 367.
- Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев, ф. 442, оп. 134, д. 624.
- Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев, ф. 442, оп. 138, д. 84.
- Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев, ф. 442, оп. 782, д. 239, 281.
- Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев, ф. 467, оп. 1, д. 61.
- Российский государственный исторический архив, ф. 797, оп. 6, ч. 1, д. 22 175, 22 176.

- Российский государственный исторический архив, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 327, 22 349, 22 362, 22 363, 22 387, 22 392, 22 412, 22 500, 641, 22 624, 22 668, 22 700, 22 746, 22 756, 22 806, 22 8 09, 22 849, 22 856, 22 875, 22 887, 22 926, 22 944, 22 950.
- Российский государственный исторический архив, ф. 797, оп. 7, д. 23 396, 23 552.
- Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно.* Вильно: Тип. А. Киркора, 1868.
- Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов.* Т. 2: 1701–1839. СПб: Синодальная Тип., 1907.
- Полное собрание законов Российской империи. 1649–1825 гг. (в 45 т.). Т. 23, 25, 28, 31. СПб: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830.
- Карліна, Оксана, Вікторія Білик. *Жива спільнота в імперському світі: Луцька греко-унійна єпархія кінця XVIII – першої третини XIX століть.* Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2018. Серія „Київське християнство”, т. 13.
- Бочковська, В. *Поведінка духовенства та підданих Почаївської лаври в контексті переходу монастиря з унії в православ'я 1831 року. Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі: історичний досвід та аналіз тенденцій: зб. наук. пр. за результатами міжнар. наук. конф. К., 2007.*
- Ваврик, Михайло М. *Нарис розвитку і стану василіанського чина XVII–XX ст.: топографічно-статистична розвідка.* Рим: PP. Basiliani, 1979.
- Великий, Атанасій Г. *З Літопису християнської України: церковно-історичні радіолекції з Ватикану.* Т. 7: XVIII–XIX ст. Рим: Вид-во ОО Василіян, 1979.
- Липский Ип. „Польский мятеж 1831 г. По документам Волынской духовной консистории”. *Волын. епарх. ведом* 8 (1884): 280.
- Лось В. *Василіанські монастирі як основна опора унії на Волині (кінець XVIII – перша третина XIX ст.).* Т. 31, 240–247. Велика Волинь: наук. зб., Житомир, 2004.
- Стеблецький С. *Переслідування української та білоруської католицької церкви російськими царями.* Мюнхен: Укр. католиц. вид-во, 1954.
- Хіхляч Б.М. *ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (XVIII – I третина XIX ст.): загальний огляд. Подільська старовина: наук. зб. Вип. 4, 139–159.* Вінниця: ДП „Державна картографічна фабрика”, 2008.
- Gach, Piotr Paweł. *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914.* Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1984.
- Gach, Piotr Paweł. „Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w 1832 roku”. *Roczniki Humanistyczne* 28, 2 (1980): 191–213.
- Pidłupczak-Majerowicz, Maria. *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu bazylińskiego.* Warszawa–Wrocław: PWN, 1986.
- Radwan, Marian. „Bazylianie w zaborze rosyjskim w latach 1795–1839”. *Nasza Przeszłość* 93 (2000): 153–225.
- Radwan, Marian. *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim. 1796–1839.* Roma–Lublin: Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 2001.

Radwan, Marian. *Kościół grekokatolicki w zaborze rosyjskim około 1803 roku*. Lublin: IESW, 2003.

Wojtasik, Janusz. „Wołyń w powstaniach narodowych 1794–1864”. *Niepodległość i pamięć: Czasopismo muzealno-historyczne* 15/1, 27 (2008): 49–77.

Zakony męskie w Polsce w 1772 roku, red. Ludomir Bienkowski, Jerzy Kłoczowski, Zygmunt Sułowski. Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce. T. 1. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1972.

Tłumaczenie tekstu z j. rosyjskiego ks. Anton Demshin